

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-7>

УДК 94(477)«1920/1930»

Маргулов А.Х., Антоненко Д.О.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ У 1920-1930-х РР.

Анотація. Репресії, які розгорнулись на території Радянського Союзу у 1920-1930-х роках мали регіональні особливості. Законодавчо стандартизовані та виконавче з режисовані в кожній республіці вони виконували різні завдання. На Дніпропетровщині вони мали за мету подолати наслідки активного супротиву радянській владі часів Громадянської війни та швидкими темпами налагодити промислове виробництво. Їх жертвами стали як окремі верстви українського суспільства та й пересічні громадяни. Аналізуючи існуючу на той час законодавчу базу, ми можемо побачити, що вона була спрямована на спрямоване регулювання репресій. Її забезпечення та реалізація призводили на місцях до утворення системи спрямованого переслідування громадян.

Ключові слова: репресії, тоталітарний режим, радянська влада, Дніпропетровщина у 1920-1930-х рр., пересічні громадяни.

Margulov Arthur, Antonenko Daria

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

THE REGIONAL CONTEXT OF STATE TERROR IN THE EXAMPLE OF DNIPROPETROVSK REGION IN THE 1920s-1930s

Summary. The repression that unfolded in the Soviet Union in the 1920s and 1930s had regional peculiarities. Legislatively standardized and enforced by each republic, they performed different tasks. In the Dnipropetrovsk region, they aimed to overcome the consequences of active resistance to Soviet rule during the Civil War and to rapidly set up industrial production. They were victimized as separate sections of Ukrainian society and by ordinary citizens. With great agrarian potential, the region became a focal point in the fight against "kulak" – the ordinary peasantry, and industrial potential played a fatal role in the fate of workers. By presenting the fate of ordinary citizens, we are immersed in the atmosphere of the time and have the opportunity to look at history impartially. Analyzing the existing legal framework at the time, we can see that it was aimed at regulating repression. Its provision and implementation on the ground led to the formation of a system of targeted persecution of citizens. In such circumstances, the average citizen finds himself in an alternative situation of protecting his rights. Without such opportunities, he was forced to use all the whims of the existing state relations. Not considering human life as the highest achievement, the Soviet authorities have made it into a factor of providing for their own needs. In these races, any reluctance to use the existing relations was regarded by the authorities as a manifestation of disloyalty and immediately repressed. Over time, such alternatives were able to eradicate traditional national-cultural and socio-political practices of functioning of traditional society. The consequences of the repressive policy of the state towards its own citizens were marked on a semi-conscious mental level. The fears associated with the activities of public authorities and their individual representatives have, for many years, shaped the specifics of state-civil society interaction. The open policy of the modern Ukrainian authorities to open access to archival materials related to the totalitarian period gives hope for these negative consequences.

Keywords: repression, totalitarian regime, Soviet power, Dnipropetrovsk region in 1920-1930-ies, average citizens.

Постановка проблеми. Ментальні особливості сучасного українського суспільства неможливо уявити без аналізу подій 1920–1930-х років. Цей період для нашої країни позначився важкістю отриманих травм. Війни, революції, голодомор, репресії назавжди змінили світосприйняття українців. Експерименти радянської влади, об'єктами яких були пересічні громадяни стали типовим явищем початку ХХ ст. Визначаючи пріоритет потреб держави над потребами громадянина, влада використовувала методу підкоренню та придушення індивідуальності. Репресивно-каральна машина стає основою радянської державної політики по відношенню до своїх громадян. Дослідження обсягів, масштабів та наслідків репресій не втрачає своєї актуальності навіть сьогодні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Робота з оприлюднення злочинів радянсько-

го тоталітарного суспільства триває вже багато десятиліть. Вітчизняні та зарубіжні дослідники визначили злочинність намірів у своїх працях. Серед визначних дослідників тоталітарного радянського устрою можна зазначити Р. Конквеста, С. Кульчицького, В. Даниленко, Г. Касьянова, Р. Подкура та інших. Їх праці визначили основні напрями та класифікували дії радянської держави під час Великого терору. Регіональними дослідженнями на території Дніпропетровської області займалися такі дослідники, як: В. Іваненко, В. Ченцов, Д. Архирейський, Л. Прокопенко, Р. Терещенко, В. Гринченко та інші. Їх праці присвячені висвітленню регіональних аспектів Великого терору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формуючи своє уявлення про історичні події ми користуємось статистич-

ними даними, за якими зникає пересічна людина з її комплексом життєво-світоглядних орієнтацій. У дослідженні ми намагаємось прослідити репресивну діяльність держави в вимірі життя пересічного громадянина Дніпропетровщини у 1930-х роках.

Формування цілей статті. В праці ми ставимо за мету аналіз проведення репресивної діяльності на території Дніпропетровської області крізь призму державницької політики у 1920-1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Планова система існування радянської держави визначалась у всіх проявах її життєдіяльності. Репресивні заходи так само як сільське господарство існували у планово-лімітних умовах. За «куркульським» наказом на території України існували наступні ліміти: 27 тисяч осіб потрібно було репресувати, у тому числі за 1 категорією – 7,8 тис. На Дніпропетровщині ці показники були відповідно – 3 та 1 тис. осіб [16, с. 211].

Область відрізнялась своєю соціально-класовою строкатістю та сталими традиціями опору радянській владі. У 1920-х роках Катеринослав був четвертим містом в Україні за кількістю населення. Область складалась не лише з промислових осередків а й сільськогосподарських районів, де основною рушійною силою було заможне селянство.

У 1921 році працівники промислових підприємств у останній формі соціального гніву виїшли на страйки. Було припинено роботу Катеринославської залізниці, страйки відбулись на Брянському, Старр, швейній фабриці та заводах. Відповіддю на це було оголошення військового стану та введення військ. Чотирьох активних учасників страйку було розстріляно, троє отримали по п'ять років ув'язнення [19]. Та це не єдиний випадок супротиву. У березні того ж року в Києві було організовано Всеукраїнський центральний повстанський комітет. Його філії діяли на території Катеринославщини. Іншим об'єктом переслідування було обрано представників інтелігенції. В 1921 році із вишів України було виключено понад 4 тис. студентів. Зазнало переслідувань й дніпропетровська інтелігенція. Діяльність професора Д. Яворницького класифікувалась як «шовіністичне угруповання». Під нагляд органів ДПУ потрапили Чапля, Матвієвський, професор Пархоменко, інспектор Козар та ін.

У 1925 році 4 червня в Катеринославі почали слухання справи про шпигунство на металургійному заводі в Каменському де було підсудними були 20 працівників заводу інженерів, бухгалтерів та ін. Репресії проти технічної інтелігенції були ознакою того часу. У справі «Шахтинський процес» (1928 р.) на лаві підсудних опинились головний інженер ПРТ В. Мухін, головний інженер Марганецького рудоуправління та Чубарівського рудоуправління, завідувачі копальнями (загальна кількість 19 осіб). У листопаді-грудні 1928 року було розкрито контрреволюційну організацію на Катеринославській залізниці. Двох її організаторів було розстріляно, трьох засуджено до десяти років концтаборів.

Схожа ситуація відбувалась на селі. У 1921 році на території губернії діяло сім повстанських формувань, чисельність яких – від 650-900 осіб. Ці повстанські загони очолювали ватажки – Іванов, Голик, Петраш, Левченко, Начиненого [17, с. 53–95].

Методами відкритого терору радянській владі вдалось з часом придушити діяльність таких потужних антидержавних осередків. Жертвами репресій у цей час стають представники різних конфесій та політичних партій.

Розпочаті у 1920-х роках репресії проти населення прийняли більш організованих форм визначених законодавчо-правовою базою. Маючи безальтернативний доступ до ресурсів влади, радянська влада розпочала безпрецедентну репресивну політику по відношенню до власних громадян. Репресії часів Великого терору на Дніпропетровщині мали універсальний, загальнодержавний характер. Вони спрямовувались на стандартних «ворогів народу».

Перш за все під репресивні заходи потрапили партійно-радянського апарату. Так, вже у травні-липні 1937 року були заарештовані завідувач відділу пропаганди Дніпропетровського обкому партії С. Александров, заступник голови облвиконкому Г. Олександров, секретар міському П. Ветров та понад 13 секретарів райкомів. Наступна хвиля репресій прийшла на вересень 1937 – січень 1938 рр. Ув'язненими став увесь склад бюро обкому разом із секретарем.

Репресії не мали конкретно-особистісного характеру, в оперативну розробку бралось найближче оточення особи. Так член бюро обкому В. Яблонський був у вересні 1937 р. був засуджений як активний учасник контрреволюційної троцькисько-терористичної організації до розстрілу. Разом із ним була репресована його дружина Яблонська Євгенія, яка отримала вісім років таборів. Їх спільні діти були переведені до державних виховних закладів (Яблонська Н. 12 років та Яблонський Б. 1 рік) [1; 7; 17]. Доля членів родини Яблонського В. була визначена оперативним наказом наркома внутрішніх справ від 15 серпня 1937 р. За цим наказом повинно було розпочатись «переслідування дружин зрадників батьківщини, членів правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій». У схожих обставинах опинилась Павликова О.П., Лазарева Є.П. [5; 11; 16, с. 220–221].

«Традиційно» жертвами репресій стають працівники та керівники промислових підприємств, будівництва, транспорту та інших галузей державного господарства. Їх звинувачували у повільних темпах економічного розвитку, шкідництві тощо. З аналізу кримінальної справи Шевко А.П. (травень 1936 р.) ми маємо інформацію про уявність звинувачень. Шевко А. був членом правлячої партії ВКП (б), за соціальним положенням – робітник, на той час він працював на заводі ім. Леніна електриком. Його звинувачували у поширенні контрреволюційних поглядів серед робочих, спрямованих на дискредитацію партії та уряду. Одночасно з цим він проводив роботу по дискредитації стаханівського руху. До цього, він мав близьких родичів брата та сестру, які емігрували до інших держав (Чехія, Франція). 17 жовтня 1936 року у виписці протоколу наради при НКВС було постановлено – ув'язнити Шевко А.П. за контрреволюційну агітацію до виправного табору строком на 3 роки. Аналогічні звинувачення отримав й Комаровський А.С. [2; 7; 9].

«Ворогами» влади у цей час стають навіть громадяни, яким вона надала амністію за скоєння

протиправних дій у різні періоди. Нам потрапила справа на репресованого Марченко Степан Акимович 1899 року народження, уродженець села Вовнич Дніпропетровського району. Він звинувачувався за статтею 54-6 УК СРСР, а саме зайняття шпигунською діяльністю на користь однієї із країн іноземних держав. У протоколі допиту було зазначено, що до 1920 року Марченко С.А. служив в армії Махно, доки Красна армія не розгромила війська Врангеля. Після чого він емігрував до Болгарії. У 1925 році він повернувся на Україну задля ведення шпигунської діяльності на користь Болгарської держави разом із своїм знайомим Тодоровим І.А. – уродженцем с. Кривенік (Болгарія). Під час розслідування справи не було зібрано доказів. У 1958 році працівниками військової прокуратури було висунуто протест щодо закриття справи у зв'язку із недовереністю обвинувачення та фабрикування матеріалів справи органами розслідування. Вирок по справі Марченко С.А. відсутній [4].

Владні рефлексії по іноземному втручання у внутрішні питання молодого держави знайшли своє відображення у напрямках репресій. Проводячи у життя «національні» операції влада убезпечувала себе проти уявних ворогів. Характерною в цьому напрямку була справа Савіцької Е.С. На території області функціонувала велика польська колонія у Дніпропетровську, яка склалася ще в дорадянські роки. Її представники та інші поляки області та країни стали об'єктом державних репресій. Отже, за національною приналежністю була звинувачена Савіцька Е.С. 1989 року народження, уродженка м. Могильов БССР за спеціальністю – лікар. Вона працювала у лікарні рудника 1 Травня, м. Кривого Рогу. Їй інкримінували звинувачення за статтею 54-10 УК СРСР. По справі проходила як дружина учасника троцькістсько-правої контрреволюційної організації, незважаючи на це, 8 липня 1938 року наказом НКВС СРСР було прийнято постанову відносно Савіцької Е.С, а саме їй присудити гласний нагляд за місцем проживання строком на 2 роки [5].

Іншим прикладом національної політики можна продемонструвати на прикладі справи Вейгельман Е.Г. 1901 року народження, уродженця Київської області, він проживав у м. Нікополь Дніпропетровської області. За національністю німець. Працював у Нікопольстрою. Звинувачувався у проведенні контрреволюційної діяльності на користь німецької держави, за статтею 54-10, 54-11, 20-54-8. За цією справою прослідковувалося три чинники, перший це умовна співпраця з німцем, другий це приналежність до куркульської родини, а третє сама національність. У 1938 році був розстріляний. В матеріалах справи зазначалося, що родичі подавали запити

щодо розшуку Вейгельмана Е.Г. У 1944 році від УМВС родичам загиблого було направлено сповіщення про реєстрацію смерті Вейгельмана Е.Г. від гнійного апендициту. Таким чином ми спостерігаємо повну фальсифікацію матеріалів про місцезнаходження засудженого та результати репресій [8].

Окремим напрямом «діяльності» органів НКВС були представники наукової та освітньої інтелігенції. Серед викладачів вузів зазнали репресій 2,2% науковців по області. На лаві підсудних опинились провідні науковці професори І. Бухиник, С. Гембіцький, А. Гутт, А. Малиновський, доцент Б. Горський та інші. Зазнала втрат й керівна ланка вишів. Були ув'язнені ректори гірничого інституту П. Герасимов, металургійного – М. Цицлаков, державного університету – І. Єфімов [14, с. 84].

Релігія, давній антагоніст радянського способу життя, продовжувала бути об'єктом для репресій. У часи Великого терору місцевими правоохоронцями було викрито «антирадянську фашистську організацію церковників», яку очолював дніпропетровський архієпископ Г. Делів. Більшість фігурантів справи були засуджені до вищої міри покарання [16, с. 219].

Висновки. Досліджуючи справи пересічних громадян, нам вдалось відтворити атмосферу того часу. Трагізм, життя сповнене страхів та побоювань. Відсутність правових важелів захисту власності та життя, загальна істерія, пошук винних – все це були ознаки того часу. Усі кримінальні справи містили химерні звинувачення, нічого спільного з реальними вони не мали. Безпідставність доказів було доведено під час повторних слідчих дій у часи реабілітації.

Залучені нами кримінальні справи репресованих у 1920-1930-х роках, доступ до яких ми нещодавно отримали, презентують картину повсякдення того часу. Особисті та родинні трагедії, життя та смерті, безневинних громадян стають характерною ознакою того часу. В цих справах історія державного терору та його жертв. Аналізуючи «картину» репресій, ми прийшли до висновку, що всі області України постраждали від терору у рівній мірі. Особливостями може стати перерозподіл жертв відповідно до тих чи інших державних наказів.

Проблематики, яка порушується у нашому дослідженні виходить за межі визначених роботою обсягів. Попереду у дослідників багата матеріалами джерельна база, які вже побачили науковий світ, та ті які ще на це чекають. В умовах сьогодення дослідження має актуальність. Воно демонструє, як монополізація влади в одних руках може призвести до фатальних наслідків для всього суспільства.

Список літератури:

1. Державний архів Дніпропетровської області (Далі ДаДо) Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 1391. Справа по звинуваченню Яблонської Є.П. 1937 р. 29 арк.
2. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 10144. Справа по звинуваченню Кочевнікової М.А. 1937 р. 305 арк.
3. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 1658. Справа по звинуваченню Павлікова О.П. 1937 р. 38 арк.
4. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 2934. Справа по звинуваченню Марченко С.А. 1938 р. 128 арк.
5. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 312. Справа по звинуваченню Савіцької Е.С. 1937 р. 19 арк.
6. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 312. Справа по звинуваченню Межеріцького Л.М. 1938 р. 89 арк.
7. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 312. Справа по звинуваченню Комаровського А.С. 1937 р. 35 арк.

8. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 312. Справа по звинуваченню Вейгельм Є.Г. 1937 р. 54 арк.
9. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 543. Справа по звинуваченню Шевко А.П. 1936 р. 91 арк.
10. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 5467. Справа по звинуваченню Абакулова Г.П. 1931 р. 21 арк.
11. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 694. Справа по звинуваченню Лазареві Є.П. 1937 р. 48 арк.
12. ДаДо Ф. 6478. Картотека репресованих. Оп. 2. Спр. 8988. Справа по звинуваченню Гавриленко Е.П. 1930 р. 30 арк.
13. Оперативний приказ Наркома внутрішніх дел СССР от 25 июля 1937 года / Електронний архів українського визвольного руху : офіційний сайт № 00439. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/25314>
14. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область: У 2 кн. Упорядники: Є.І. Бородин, О.Г. Бажан, В.В. Іваненко. Книга 1. Дніпропетровськ, 2009. 880 с.
15. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область: У 2 кн. Упорядники: Є.І. Бородин, О.Г. Бажан, В.В. Іваненко. Книга 2. Дніпропетровськ, 2008. 1118 с.
16. Іваненко В., Прокопенко Л., Терещенко Р. «Великий терор» на Дніпропетровщині: соціальні та етичні аспекти : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012. Київ, 2013. С. 210–222.
17. Ченцов В., Архирейський Д. Репресивна політика більшовицького режиму на Катеринославщині в 1920-х рр. *Из архивов ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2014. № 1(42). С. 53–95.
18. Васильев В. Оперативний наказ № 00447 НКВС СРСР та його виконання в УРСР: проблеми наукового дослідження. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Вип. 35. 2008. С. 116–136.
19. Гринченко В.Г. «Маленький Кронштадт»: События 1921г. в Катеринославе. *Политические партии и движения Украины XIX-XX вв.* Днепропетровск, 1993. С. 101–122.

References:

1. Derzhavnyj arxiv Dnipropetrovskoyi oblasti (Dali DaDo) F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 1391. Sprava po zvynuvachennyyu Yablonskoj Ye.P. 1937 r. 29 ark.
2. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 10144. Sprava po zvynuvachennyyu Kochevnikovoyi M.A. 1937 r. 305 ark.
3. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 1658. Sprava po zvynuvachennyyu Pavlikova O.P. 1937 r. 38 ark.
4. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 2934. Sprava po zvynuvachennyyu Marchenko S.A. 1938 r. 128 ark.
5. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 312. Sprava po zvynuvachennyyu Saviczkoj Ye.S. 1937 r. 19 ark.
6. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 312. Sprava po zvynuvachennyyu Mezheryczkogo L.M. 1938 r. 89 ark.
7. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 312. Sprava po zvynuvachennyyu Komarovskogo A.S. 1937 r. 35 ark.
8. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 312. Sprava po zvynuvachennyyu Vejgelm Ye.G. 1937 r. 54 ark.
9. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 543. Sprava po zvynuvachennyyu Shevko A.P. 1936 r. 91 ark.
10. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 5467. Sprava po zvynuvachennyyu Abakulova G.P. 1931 r. 21 ark.
11. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 694. Sprava po zvynuvachennyyu Lazaryevoyi Ye.P. 1937 r. 48 ark.
12. DaDo F. 6478. Kartoteka represovanyx. Op. 2. Spr. 8988. Sprava po zvynuvachennyyu Gavrylenko E.P. 1930 r. 30 ark.
13. Operatyvnyj prykaz Narkoma vnutrennyx del SSSR ot 25 yulya 1937 goda / Elektronnyj arxiv ukrayinskogo vyzvolnogo ruxu: oficijnyj sajт # 00439. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/25314>
14. Reabilitovani istoriyeyu: U dvadcyaty semy tomax. Dnipropetrovska oblast: U 2 kn. Uporyadnyky: Ye.I. Borodyn, O.G. Bazhan, V.V. Ivanenko. Knyga 1. Dnipropetrovsk, 2009. 880 s.
15. Reabilitovani istoriyeyu: U dvadcyaty semy tomax. Dnipropetrovska oblast: U 2 kn. Uporyadnyky: Ye.I. Borodyn, O.G. Bazhan, V.V. Ivanenko. Knyga 2. Dnipropetrovsk, 2008. 1118 s.
16. Ivanenko V., Prokopenko L., & Tereshhenko R. «Velykyj teror» na Dnipropetrovshhyni: socialni ta etychni aspekty: materialy Vseukrayinskoyi naukovoyi konferenciyi, m. Kyiv, 15 bereznya 2012. Kyiv, 2013. S. 210–222.
17. Chenczov, V., & Arxirejskij, D. Represyvna polityka bilshovyczkogo rezhymu na Katerynoslavshhyni v 1920-x rr. *Z arxyvov VUCHK-GPU-NKVD-KGB*. 2014. № 1(42). S. 53–95.
18. Vasylyev, V. Operatyvnyj nakaz # 00447 NKVS SRSR ta jogo vykonannya v URSR: problemy naukovogo doslidzhennya. *Istoriya Ukrainy: malovidomi imena, podiyi, fakty*. 2008. Vyp. 35. S. 116–136.
19. Grynchenko, V.G. «Malenkyj Kronshtadt»: Sobytya 1921 g. v Katerynoslave. *Polytycheskye partyy y dvyzhenyya Ukrainy XIX-XX vv.* Dnepropetrovsk, 1993. S. 101–122.